

Zoya Barbolova

(Bulgaria, Institute for Bulgarian Language, Bulgarian Academy of Sciences)

Anthroponyms with Presumed Proto-Bulgarian Origin

Abstract: Every language system undergoes changes over time. This observation applies to anthroponyms, too. Various written sources, records of past centuries, in particular, comprise a number of names that are not longer in use; some of them have long been forgotten and sound strange to us and our contemporaries. This is all the more true for names of non-Slavic origin. Some of them have been preserved in family names, thus attesting to their longstanding existence in Bulgarian anthroponymy. Such names are the surnames Kamov, Kanev, Kunev/Kunchev/ and Kutev which are formed by the male given names Kam, Kan, Kun/Kuncho/ and Kut. These names enable us to etymologise not only them, but also their derivatives, some of which are hybrid formations. This paper deals with such names.

Зоя Барболова

(България, Институт за български език, БАН)

Антропоними с предполагаем прабългарски произход

В българската антропонимия се откриват значително количество имена с неясна или съмнителна етимология. Повечето от регистрираните лични имена от тази група вече не се използват, т.е. преминали са в категорията на историческите антропоними. Но някои са съхранени в производни от тях фамилни имена, които функционират и днес, поради което предизвикват интерес.

Резултатите от опита за обяснение на основите на тези имена на славянска езикова почва не са удовлетворителни. Не е изключено те да са от тракийски думи, но ограничените сведения за езика на траките не дава възможност да ги изведем от него. Същевременно те се откриват в старотюркски език, което ни насочва към предтурския тюркски период от историята на България и българския език.

1. Едно от тези фамилни имена е **Камов**. Несъмнено то е производно от мъжкото лично име *Камо*, което е регистрирано само 6 пъти върху територията на цялата страна като последната регистрация е в периода 1960-1970 г. (Ковачев, 1995: 267).

Съответното на *Камо* женско име е *Кама*, фиксирано 19 пъти в регистри от миналото (пак там: 266). Производни от *Камо* са и умалителните имена *Камчо* и *Камче*, фиксирани в документи от XVIII в., а първото – и в 1909 г. Според Н. Ковачев и Й. Заимов *Камо* е съкратено от *Камен*, а *Кама* – съответно от *Камена* (Ковачев, 1995: 267;

Заимов, 1988: 117). Това твърдение е съмнително, тъй като *Камен* е едно твърде разпространено име, а в тези случаи съкратените варианти имат дори по-голяма честотност от оригиналните имена, особено в разговорната практика. Подобна е ситуацията с умалителните имена, като напр.: *Никола* > *Кольо*, *Георги* > *Гошо*, *Димитър* > *Митко* и т.н., които рядко изместват официалните оригинални имена. За умалително от *Камен* всеобщо е прието *Кàменчо*. В миналите векове са били използвани и умалителните *Кàменче* и *Кàменко*.

От основа *кам-* са и м.л.и. *Кàмно*, *Камìши* и *Камìца* (XII в., по модел на *Добрòтица*). Наред с умалителните *Кàмчо* и *Кàмче* се използвала звателната и умалителната форма *Каме* // *Ками*. При ж.л.и., освен *Кама*, е фиксирано умалителното от него *Камка* и производното име *Кàмна* (XVI в.). Явно първичното име е *Кам*, което на славянска почва приема звателната форма *Камо*, която се универсиализира, женсколичното име е *Кама* с други производни.

Най-вероятно *Кам* е от ст.тюрк. термин *qam* (*к^xам*), което освен ‘шаман’, означава и ‘врач, лечител; прорицател, заклинател, чародей, маг, вълшебник; вещер’ (ДТС, 1969: 413), разпространено и днес в сибирските езици. С кое от тези значения се е използвал този термин в прабългарски, не е известно, тъй като прабългарската дума за шаман е *колобър*. Семантично ф.и. *Камов* точно съответства на *Шаманов*. Тези имена показват, че в различни времена българите използват или поне познават трите еднозначни термина *колобър*, *кам* и по-новата заемка *шаман*. Двете имена *Камов* и *Шаманов* се включват в семантичната група на славянските имена *Знахаров*, *Вещеров*, *Гледачев*, *Билкаров*, *Докторов*, към които се отнася и турското по произход име *Хекимов* (Бакърджиева, 2004: 6).

Фамилното име *Камов* се среща и в руската антропонимия, където също се допуска, че е производно от тюркската дума *кам* и означава ‘син на кам’. Със същото значение е и ф.и. *Камович*, което освен при руснаците, се открива и при белорусите и украинците.

Основание за това твърдение дава и името *Камкай* в антропонимията на казанските татари, където се смята за „древнотюркско-булгарско-татарско. Образувано чрез присъединение към думата *кам* (шаман, вожд в езическите религии) на умалително-ласкателният афикс *-кай*. Съхранило се е при казанските татари във фамилията Камкаев“ (Татар. им.).

2. Смята се, че ф.и. **Кàнев** е производно от м.л.и. *Кàно* (XVI в.) (*Кàньо*, *Кàню*, XVII в.), за което се допуска, че е съкратено от имена като *Вълкан*, *Петкан*, *Лукав* (Заимов, 1988: 117; Ковачев 1995: 267-268). Съответното ж.л.и. е *Кана* // *Кàня*. Умалителните *Кàне* и *Кàни* се отнасят както за *Кано*, така и за *Кана*. От същата основа са имената *Канàй*, *Кàндо* // *Кàндьо* // *Кàндю* > *Кàнда*, *Канòта*, *Канùш* > *Канùша* > *Канùшка* и умалителното *Кàнчо* (XIV–XV в.). По-вероятно е *Кано* да е звателна форма от *К^hан* – име-титла, едно характерно за тюркските езици наименование. То е фиксирано още в старотюркските паметници, където *Qan* е лично име от *qan* ‘хан, цар’ ([ДТС, 1969: 417). Днес в тюркските езици то се използва предимно като антрополоксама за образуване на сложни антропоними (*Кантемир*, *Давлетхан* /диал. *Давликан*, *Давлекан*/ и *Хандавлет*, *Мухамметхан* /диал. *Мухан*, *Мукан*, *Муханай*, *Муканай*/, *Сафихан* // *Сафикан* ‘избраният хан’, *Тинхан* // *Тимхан*, *Тимкан*, *Тимган* ‘равен на хана’, *Гомерхан*, *Кадерхан*; и др.), в монголското име *Сайхан* // *Сайкан* ‘добрият, красивият хан’, съхранено във фамилните имена на казанските татари

Сайханов, Сайканов и Сайхунов // Сайганов – при татарите-мишари (мещеряки) (Татар. им.); тур. *Орхан, Бурхан*; казах. *Адилъхан, Исахан* ‘Иса = Иисус’ и т.н.

В съвременната българска антропонимия коренната морфема *кан* е съхранена и във ФИ *Хаканов* < тюрк. титла *хакан* (и *хаган* в старобългарските източници, написани на гръцки) ‘хан на хановете; главен к^hан’.

Канев се открива и в руската антропонимия, но при народа коми-зари това е едно от най-разпространените фамилни имена. За етимологията на името *Канев* тук има няколко версии, но най-правдоподобна е тази, която утвърждава връзката му с титлата *кан* ‘цар’, която е заета от тюрките. Суфиксът *-ев* несъмнено е зает от руски, където е един от формантите за образуване на фамилни имена, наложен и в езиците на неславянските народи в пределите на Русия още в предишните векове (ПФК-нет.). Популярно в Молдова е името на династията *Кантемир* (< кан Темир // Демир) и най-вече на войводата (княз) *Димитър Кантемир* – молдовски воевода (1693, 1710-1711), син на молдовския владетел Константин (1685-1693). Днес името е разпространено в Русия както като фамилно, така и като лично, чиито носители вероятно са наследници на династията Кантемир, които живеят предимно в Русия.

В качеството си на антрополексема под облика *ган* титлата *qan* е фиксирана в имената на историческите личности *Заберган* – кутригурски вожд и *Юрган* (*Бюрган*, известен във византийските извори и сред днешните българи като *Органа*) – вуйчото на Кубрат. Същевременно в българската антропонимия е регистрирано м.л.и. *Ган*, от което в различни исторически периоди са образувани много имена като *Гано* (*Ганьо, Ганюд* XIV–XV в.) – вариант на *Кано*, което е лексикализирана звателна форма > ж.л.и. *Гана* – съответно на *Кана*. Производни от *Ган* са и л.и. *Ганаш, Гандо* (*Гандьо, Гандю*) > *Гандов, Ганек, Ганко, Гандой* > умал. *Гандойко, Ганойл, Ганул, Ганун, Гануш // Ганюш* > умал. *Ганушко, Гане* > ф.и., *Ганде* > ф.и. *Гандев* и *Ганчо* (XVI в.) > ф.и. *Ганчев*; *Ганка* > *Ганча, Гануша* > *Ганушка // Ганюшка*.

Фонетичният облик *хан* е съхранен в името на един български болярин от X–XI в. *Ханадин*. Несъмнено това е сложно име, при което първата част – *Хан*, явно е титлата *хан // кан*. Вторият компонент на името би могло да е идентично с името на родоначалника на киргизското племе *адигине* – *Адине*. От този вариант най-вероятно са формирани л.и. *Хано* (*Ханьо, Ханю*) > *Хана* > *Ханка; Ханой* (XV в.), *Ханто*, умал. *Ханчо* (XIV в.)

Явно при прабългарите титлата е имала няколко фонетични варианта: *к^hан* > *хан, кан* > *ган*, което говори за наличие на няколко диалекта още в един по-ранен исторически етап. Интерес представлява наличието на най-много имена от варианта *ган*, което дава известно основание да се допусне, че това е изконният български облик на титлата.

3. По същия принцип е образувано и ф.и. **Кунев** < *Куно* (*Куньо // Куню*, XVI в.) – универсализирани звателни и умалително-ласкателни форми, към които се отнасят и еднокоренните имена *Куне* и *Куни* (XVI в.). Умалително име от *Кун* е и *Кунко* (XVI в.), а от умал. име *Кунчо* (XVI в.) е образувано *Кунчев* (ф.и. на Левски, поради което представлява особен интерес). От същата основа е м.л.и. *Кунин* (XVI в.). Съответно на *Куно* ж.л.и. е *Куна*, от което са умалителните *Кунка* и *Куневка* (Заимов, 1988: 132), т.е. ‘Кунева дъщеря’. Всички тези имена евентуално са производни от **Кун*. То от своя страна е със затвърдено началословно *к* от ст.тюрк. *Kün* – лично име и *kün* ‘слънце; ден’ (ДТС, 1969: 326-327), запазено в редица тюркски езици и днес, често с фонетичния облик *кун*. В български мекостта на *к* е съхранена в *Кюни*, което се смята за

‘антропоним с неясна етимология’ (Стоянов, 2000: 264). Всъщност то е лексикализирано умалително от **Кюн*. Името *Кун* се открива като втори компонент в сложното име *Влъчкун* (*вълк* > *вльк* + *кун*) ‘вълк слънце; по-точно слънчев вълк’, равностоеен на *небесния вълк* (*Gök kurt*), който при тюрките има сакрална стойност.

Според Н. Ковачев *Куно* е съкратено от *Бекун*, *Петкун*, *Цекун*, *Милкун*, *Якун* + *-о* (Ковачев, 1995: 296). Но във всички тези случаи суфиксът е *-ун*. Съответното ж.л.и. *Куна* се свързва с диал. *куна* ‘икона’ (пак там: 295). Същевременно в казански татарски думата *кун* означава „1. Слънце. 2. Название на древнотюркско племе кун ~ хун (гунн)” и се явява като антрополоксема, с която са образувани сложни имена като *Кунбай*, *Кунбак*, *Кунбика*, *Куннур*, *Кунчура* и т.н., при които се приема, че значението на първата основа е ‘слънце’. Името *Кунай* (*кун* ‘слънце’ + *ай* ‘месец, луна’) е съхранено във ф.и. *Кунаев* при татари и киргизи, което спорадично се среща и в руската антропонимия. Думата *кунай* в ногайски татарски, казахски и киргизски е означавала “радост” (Татар. им.). В казахски функционира и л. и. като *Кунке* ‘слънце мое’, *Кунтуар* < *кун* ‘слънце или ден’ + *туар* ‘настава или настъпва’ (Казах. им.). Имена с основа *кун* се откриват в чувашки – *Кунаш*, *Кунак*, *Кунер* и като *Ирккун*, *Микун*, *Синкун*, *Яркун*, при които тя се явява като втора основа в сложни имена и т. н. _

Към тази група се отнасят още м.л.и. *Гюно* > *Гюне*; ж.л.и. *Гюна* и умалителното от него *Гюнка*. Основата *гюн* е вариант на *кюн* // *кун* в турски език – *gün* ‘слънце; ден’, откъдето значително по-късно е зает в български.

Тези факти дават основание да се допусне, че компонентът *кун* в българските антропоними е прабългарското или куманско название за слънце. Вариантът *кюн* вероятно е по-стар и подсказва за наличие на различни тюркски диалекти на територията на Дунавска България.

В българската антропонимна система е имало и имена с мотивираща основа от славянската лексема *слънце*: *Слънко*, *Слънчил*, *Слънчо* (Заимов, 1988: 201), *Слънчезар* // *Слънчозар* (1950 г.) (Ковачев, 1995: 474). Тези факти дават основание да се допусне, че компонентът *кун* в българските антропоними е прабългарското или куманското название за слънце. Вариантът *кюн* подсказва също за наличие на различни тюркски диалекти на територията на Дунавска България.

Тези имена са свързани с обожествяването на Слънцето както при славяните, така и при тюрките.

От друга страна, не е напълно изключено етнонимът *хун(и)* в прабългарски да е звучал *кун* (*к^xун*) и именно с това си значение лексемата да участва при формирането на антропоними. Още повече, че за българската именна система формирането на отетнонимни лични и фамилни имена е една от традициите (напр.: *Куман* > *Куман(ов)*, *Гърков* // *Греков*, *Влахов*, *Сърбов*, *Франков* и т.н.). Обичаят да се образуват епоними от етноними и обратното е още по-характерен за тюрките. И все пак тази версия е малко вероятна.

4. С неясна етимология е и ф.и. **Күтев**. Изхождайки от словообразователния принцип за образуване на патроними и фамилни имена, то определено е производно от л. и. *Күто* (XIV в.) (*Күтьо* // *Күтю*) или от умалителното *Күте* (XIX в.) // *Күти*. Други м.л.и. от същата основа са: *Күтек*, *Күтил*, *Күтин*, *Күтло* и ж.л.и. *Күта* и *Күтана*, които са образувани на славянобългарска почва. Хипотезата на Й. Заимов, че *Күто* е образувано от *Ку-ло* + *-то* (Заимов, 1988: 132) е абсурдна. Според Н. Ковачев това име е съкратено от *Күрт(о)*, което не е изключено. Той представя и версията на Ив.

Дуриданов, че името е тракийско – Koto > Kuto (Ковачев, 1995: 296), което е твърде вероятно, въпреки че вътрешната структура не е ясна.

Същевременно тези имена се свързват със ст.тюрк. л.и. Qut (III) и думата Qut (II) ‘щастие, благо, благодат, благополучие; късмет, успех; достойнство, величие и др.’ (ДТС, 1969: 471-472), ситуация, която ни насочва в друга посока. Значенията на ст.тюрк. име *Кут* /Qut/ и неговите производни са в семантична връзка с омонимната лексема Qut (I) 1. ‘душа, дух; жизнена сила’. 2. ‘щастие, благодат’ (Пак там). Според А. К. Бисенбаев при тюрките *кут* е митологичен термин, който означава едновременно понятията „Разум и воля, предопределение и свобода, късмет и нещастие“;

„Кут – казва той – Тенгри дава на всеки човек при раждането му, а след смъртта му го прибира. <...> В каквато мяра достойнство ти е отмерил Тенгри, такъв ти ще бъдеш. Затова пожеланието "Кутты болсын" за тюркските народи е много важно и означава не само успех, но и надежда за подкрепа от Тенгри и духовете на предците. *Кут* се изпраща от Небето във вид на звезди. Загубата на *кут* е загуба на живота. *Кут* може да се отдели от човека и да блуждае по различни места във вид на малко огънче. Това се случва в съня. Затова не трябва спящият човек да се буди рязко и неочаквано. Кут просто няма да успее да се върне и тогава човек може да заболее тежко или да умре.“ (Бисенбаев, нет.).

Според това тълкуване думата qut в тюркските езици се идентифицира с перс. заемка *сап* // жан ‘душа’, широко разпространена в тюркските езици. Що се отнася до митичното явление „отделяне на душата от тялото“, то е познато и в българската митология, но се отнася предимно за вещиците.

При всички случаи л.и. **Кут* > *Кут*о е пожелателно, а вътрешната структура би могла да е ‘щастие, успех, т.е. да бъде щастлив, успешен’ или ‘душа, т.е. да бъде жив, да живее’.

От същата коренна основа е образувано и ф.и. *Котанов* // *Котянов* // *Кутянов* в българската антропонимия. То е производно от регистрираното в старотюркските паметници ЛИ Qotan // Qutan (ДТС, 1969: 461) и *Кутан* със значение ‘щастливец’ при казанските татари (Тат.им.). Те напомнят за известния от историята *хан Котян* (*Хан Котян* /*Котян Сутоевич Тертероба*) – предводител на куманите, които в съюз с 80 хил. руска войска на неговия зет Мистислав Мистиславич (княз на Киевска Рус') участват в битката при Калка (31 май 1223) срещу татаро-монголите. Регистрираните фонетични варианти на името на *хан Kotyan* // *Kotjan*: *Koteny*, *Köten*, *Kötöny*, *Kutan*, *Kuthens*, *Kuthen*, *Kuethan* и дори *Zayhan* подсказват различното му произнасяне в отделните тюркски езици и диалекти и в други езици. То е сложно по състав и се състои от *Кот* (*Къот*, *Кут*, *Кует*) + *хан* (> *ан* // ‘ан). Вариантът *Кутянов* е по-разпространен сред руснаците, където също е зает от тюркските народи, по всяка вероятност - от куманите.

На казах. *Кутан* съответства българското ж.л.и. *Кутана*. В казахската антропонимия *кут* е предимно антрополоксема, но прави впечатление, че казахските ономасти я приемат за арабска заемка с почти същото значение, напр.:

„Кутжан – В превод от арабски език *кут* означава изобилие, щастие, благодат. *Жан* в превод от персийски и казахски езици е дихание, душа, живот. В казахски език се използва като ласкателна форма“ (Казах. им.)

Ако представените хипотези за етимологията на тези имена са верни, то в тях са фиксирани прабългарските думи *кам* ‘шаман; знахар’ (> *Камов*), *кан* ‘хан’ (> *Канев*), *кун* ‘слънце’ (> *Кунев*, *Кунчев*) и *кут* ‘частие, успех, благо’ (> *Кутев*, *Котянов*).

ЛИТЕРАТУРА

- Бакърджиева 2004: *Бакърджиева К.* Българските фамилни имена – извор на минало и родолюбие. Варна.
- Бисенбаев нет.: *Бисенбаев А. К.* Мифы древних тюрков: http://www.eurasica.ru/articles/library/ak_bisenbaev_mify_drevnih_tyurkov/1/
- ДТС 1969: Древнетюркский словарь. Ленинград.
- Займов 1988: *Займов Й.* Български именник. С. Казах. им.: Казахски имена: <http://www.attar.kz/index.php>
- Ковачев 1995: *Ковачев Н.* Честотно-етимологичен речник на личните имена. В. Търново.
- ПФК-нет: Происхождение фамилии Канев: <http://www.ufolog.ru/names/order/%D0%9A%D0%B0%D0%BD%D0%B5%D0%B2>
- Стоянов 2000: *Стоянов В.* История на изучаването на Codex cumanicus. Кумано-печенежки антропоними в България през XV век. С.
- Татар. им. 2008-2009: Татарские имена http://ufagen.ru/tatar_imena

СЪКРАЩЕНИЯ

- ж.л.и. – женско(-и) лично(-и) име(-на)
зв. ф-ма(-и) – звателна(-и) форма(-и)
казах. – казахски
л.и. – лично име
м.л.и. – мъжко(-и) лично(-и) име(-на)
тур. – турски
ф.и. – фамилно име